

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

УДК 378.014.544:316.324.8

Ківалов С. В., НУ «ОЮА»

СТРУКТУРИЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ В СУЧАСНОМУ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Статтю присвячено аналізу сучасних викликів освітній системі та визначенню шляхів вдосконалення системи вищої освіти в умовах сучасного постіндустріального суспільства. Визначено суспільні та науково-технічні аспекти переваги парадигми «освіти впродовж всього життя» на відміну від системи «освіти на все життя».

У сучасному світі соціальні функції освіти змінюються докорінним чином. По-перше, на освіту покладають величезні надії. Забезпечуючи соціальну, професійну і територіальну мобільність як підростаючого покоління, так і населення в цілому, система освіти стає одним з основних інститутів суспільства, відповідальних за динамічність його розвитку. Досвід реформ в країнах східної Європи та СНД переконливо показує, що корінь більшості труднощів лежить не лише в структурі господарства, що склалася, але і у відповідній структурі підготовки кадрів. Тому швидкість змін багато в чому визначається динамікою трансформації структури підготовки кадрів. В той же час, якість системи вищої освіти базується на якості загальноосвітньої компоненти соціалізації, яка забезпечує гнучкість бази оволодіння знаннями у вищій школі.

Тільки на основі розвиненої загальноосвітньої школи у сучасному світі вдається будувати систему безперервної професійно-орієнтованої освіти, яка дозволяє економічним агентам активно реагувати на швидку зміну виробничих технологій, здійснювати ефективний зв'язок

з перспективними ринками праці. Не менш важливою властивістю освіти є стабілізація суспільного розвитку. За рахунок залучення до процесів освіти переважаючої частини населення, створення ефективних траєкторій соціальної кар'єри для представників різних шарів і груп суспільства поєднується реалізація одразу двох важливих процесів: підтримується достатній рівень соціальної мобільності за допомогою здобуття відповідної освіти, внаслідок чого забезпечується соціальна стабільність. Рівень освіти поступово стає важливим мірилом досягнень для молоді. Звідси одна з найважливіших умов стабілізуючої ролі освітньої сфери – створення безлічі різних траєкторій соціального і професійного руху з різноманітними критеріями оцінки.

Особливу роль виконує система освіти і як постійний демпфер на ринку праці. Подовжуючи терміни навчання в середній школі, суспільство автоматично збільшує тривалість періоду соціалізації індивіда і тим самим знімає надлишковий тиск на ринок праці. Тій же меті служить залучення все більших контингентів молоді до системи професійної освіти. Таке ж завдання вирішується й у сфері виробництва – тимчасове вилучення частини зайнятих дорослих людей з метою перепідготовки і додаткового професійного навчання. Тим самим система освіти стає активним елементом регулювання навантаження на ринки праці і знімає частину соціальної напруги.

Посилення значення системи освіти в сучасному постіндустріальному суспільстві пов'язане також з тим, що в ньому інформація стає провідним ресурсом розвитку. Її накопичення, збереження, оновлення, перетворення і організація стають базовими видами економічної діяльності. Звідси різко зростаючого значення набувають технології і методики навчання як способи організації та ефективного доведення основного і додаткового знання до споживача освітніх послуг. В той же час, істотно змінюється вся організація власне процесу навчання. В ньому починають враховуватися мікро- і макроцикли старіння інформації, можливості її накопичення в навчанні і оптимального витрачання в процесах соціальної і економічної діяльності. Саме цей момент в найближчому майбутньому багато в чому стане визначати як тривалість професійної освіти, так і допустимий час перерв в індивідуальному навчанні. Деякі фахівці на основі емпіричного матеріалу припускають, що поступово основним за тривалістю модулем в освітньо-професійній підготовці стають два роки (2 роки – професійний коледж або молодший коледж, ще 2 роки – бакалаврат, ще 2 роки – магістратура, 2-4 роки – аспірантура, ще 2 роки – друга вища освіта тощо).

Таким чином, основними питаннями в розвитку змісту освіти і структури освітньої системи стають не лише звичні питання «Чому

вчити?» чи «Як учити?», але і нетривіальні досі – «Як часто?» і «Як довго?» Відповіді на них в соціально-організаційному і економічному плані доведеться добувати з урахуванням динаміки ринку праці, технологічних циклів і швидкості оновлення інформації в різних сферах знання.

Радянська, а тепер і українська система освіти багато в чому зберегла в собі риси традиційної, коли вважалося, що навчити можна один раз на усе життя, що залишилося. Через це модель підвищення кваліфікації, що склалася у нас, носила багато в чому формальний характер, граючи швидше роль механізму соціального заохочення (поїздка в інше місто на навчання, перерва в рутинній роботі) ніж одного з найважливіших елементів успішної професійної діяльності. Заклики побудови безперервної системи освіти з неодмінним чергуванням навчання і праці не були підкріплені об'єктивним процесом зміни технологій організації освітнього процесу. Науково-технічний прогрес за винятком деяких сфер (аерокосмічна і військові сфери, атомна енергетика) залишався явищем, соціально і економічно необов'язковим, а нерідко і незабезпеченим ресурсами.

Питання перебудови системи освіти нині є умовою модернізації економічного розвитку країни і приходу в неї нових і новітніх технологій. В той же час, тільки оцінка перспектив суспільного та економічного розвитку, прогнозування провідних сфер діяльності можуть дати певні орієнтири реформування системи підготовки кадрів. Наприклад, наявність маркетологів сама по собі не робить економіку ринковою та ефективною, але вони потрібні, щоб її розвивати і обслуговувати. У перехідних економіках доки немає практики ефективної взаємодії ринку освітніх послуг і ринку праці, але займатися цим необхідно. Оскільки у випадку, коли рівень освіти не впливає на ефективність або масштаб використання отриманих знань, можлива ситуація або дискредитації системи освіти (оскільки вона не надає змоги реалізувати себе в суспільному виробництві), або ж виникнення ефекту надвиробництва освіти – коли швидкоплинна система освіти в економіці, яка розвивається досить повільно, фактично готує кваліфіковані кадри «на виїзд». Але тоді попит на освітні послуги формуватиметься не національним, а світовим ринком праці і зажадає інших організаційно-економічних механізмів функціонування системи. До речі, такий ефект світової «гартувальні кадрів» робить честь відповідній країні, але ж він має реалізовуватись цілеспрямовано, а не як випадковий продукт «перевиробництва» національної освітньої системи.

В той же час, наявність відповідної структури цільової підготовки кадрів може стати потужним чинником тяжіння інвестицій

до української економіки. Такого роду інструмент був дуже ефективно використаний при економічних модернізаціях Південної Кореї та інших країн Азіатсько-тихоокеанського регіону. За допомогою вибору певної структури підготовки кадрів вони демонстрували готовність до прийому тих чи інших технологій. Зміни, що відбуваються нині в структурі та об'ємах освітньої діяльності, дозволяють з впевненістю прогнозувати, в яких сферах ці країни прагнуть до захоплення провідних позицій.

Вихід в країни-лідери багато в чому сьогодні залежить від готовності суспільства перекидати додаткові ресурси в сферу освіти, виробляти кадри «на виріст». Тобто, модернізація економіки і системи освіти нині мають бути пов'язані між собою.

У нових умовах основний акцент потрібно робити на підсистему додаткової (зокрема, післядипломної) освіти, бо саме вона може забезпечити оперативне підстроювання освітньої сфери до перспективних змін ринку праці – власне професійну мобільність. Так, до останнього часу інженерна освіта в країні була переважно надлишковою і за тривалістю, і за масштабом, оскільки в основному забезпечувала підготовку інженерних фахівців з досить широкими базовими знаннями. Дійсно, вони навчалися часто на застарілому обладнанні, але певна пролонгованість навчання та включення до навчальних планів широкого кола базових фізичних та математичних дисциплін багато в чому компенсували відсутність дієвих структур з подальшої перепідготовки і підвищення кваліфікації.

Бажана «переривчаста безперервність» сучасного освітнього процесу означає, що освітня система спочатку передбачає підготовку за широким профілем, щоб полегшити перехід фахівця від одного типу діяльності до іншого у рамках формально одного кола професій (спеціальностей), іншу організацію базового змісту освіти (добудовування навчання на «міцному» гуманітарному і методологічному фундаменті соціально-теоретичних знань, що дозволяє створювати в подальшій діяльності широкі асоціативні зв'язки і ланцюжки). Освіта починає мислитися не як навчання школярського типу, а як розвиток індивіда в самому процесі навчання і пов'язаної з ним діяльності.

Забезпечення доступності якісної освіти як чинник соціальної модернізації сучасної України можна розглядати з кількох позицій. З одного боку, потребу в якісній освіті відчуває передусім «колишній середній клас» радянського суспільства – інтелігенція (науково-технічна і гуманітарна), для якої здобуття вищої освіти дітьми є усвідомлена соціальна цінність. З іншого боку, здобуття диплому про вищу освіту стає у суспільній свідомості дедалі більше певним «життєвим мініму-

мом», який ніяк не пов'язаний із якістю або ж взагалі професійною спрямованістю навчання. Насамкінець, все ще залишається певна диспропорція у можливостях набуття вищої освіти між випускниками міських (особливо великих міст) та сільських шкіл. Але остання проблема достатньо вивчена та має певні шляхи вирішення.

Водночас, доступність якісної освіти реально можна оцінити тільки з позицій кон'юнктури ринку праці. Соціальним стабілізатором стає забезпечення доступу до тієї освіти, яка в даний момент є престижною і працює для певної частини студентства як «соціальний ліфт, трамплін». Доступність хорошої (за світовими мірками) математичної або фізичної освіти без гарантії виїзду за кордон на високооплачувану, за українськими мірками, роботу, може не вважатися за соціальне благо, а реальна можливість вступу на економічні або управлінські спеціальності, тобто створення передумов для власної соціальної мобільності розглядається як таке. Іншими словами, якість освіти значною мірою оцінюється затребуваністю випускників навчальних закладів на ринку праці, величиною і динамікою оплати їхньої праці, стійкістю попиту на їх послуги, швидкістю отримання роботи і, що дуже важливо, вірогідністю наступного переходу у вищу (престижну) соціальну страту. Отже, питання про подальший розвиток системи незалежного оцінювання знань абітурієнтів слід розглядати не з точки зору мінімізації витрат у рамках освітньої сфери – позбавлення подвійних іспитів тощо, а як механізм розширення реального поля можливостей абітурієнтів з малозабезпечених сімей та сільських районів за одночасного скорочення їх індивідуальних витрат. Разом з цим заходом необхідно розвивати механізм грантової підтримки талановитої молоді, створювати системи «вилову» таких студентів і надання їм шансу безконкурсного переведення до найбільш престижних вищих навчальних закладів.

Забезпечення доступу до якісної освіти для представників малозабезпечених сімей є дуже складним соціальним завданням, яке далеко не повністю вирішується адресністю і величиною стипендій, наявністю місць в гуртожитках. Відповідно, оцінка соціальної справедливості багато в чому відбуватиметься і за цим параметром.

Другою проблемою модифікації вітчизняної системи вищої освіти стає рейтингування вищих навчальних закладів. В наш час існує багато рейтингових систем, згідно з якими оцінюються вищі навчальні заклади України. Водночас, загальною рисою цих систем є неспіввимірність та певна ангажованість. На жаль, досі існують різні думки з приводу відносної ваги різних критеріїв оцінювання вищих навчальних закладів. В той час як дехто пропонує спиратися на показники наукових

досягнень викладачів вишів, в тому числі на індекси цитування, інші цілком логічно пропонують орієнтуватися в першу чергу на показники успішності випускників. Причому, в цьому випадку також виникає питання – враховувати успішність окремих видатних випускників, яким «поталанило» вдало здійснити власне кар'єрне зростання, або ж віддавати перевагу ступеню масовості пристойного працевлаштування випускників. Насамкінець, наближеною до останнього підходу є пропозиція врахування відгуків роботодавців відносно випускників.

В будь-якому разі очевидно, що має використовуватися одночасно декілька рейтингових систем. Певну проблему рейтингового оцінювання вищих навчальних закладів складає фактична відсутність монопрофільних вишів. Це означає, що один виш може готувати як фахівців, які незабаром посядуть високі посади у великих компаніях, так і фахівців за такими спеціальностями, в яких швидко кар'єрне зростання об'єктивно ускладнене, що не означає низької якості підготовки таких фахівців. Наприклад, випускники-юристи Національного університету «Одеська юридична академія» мають високий рівень професійної підготовки та високі можливості працевлаштування та кар'єрного зростання, а випускники-політологи або соціологи об'єктивно потребують більшого часу для досягнення провідних ланок професійної кар'єри. Тому перспективним є вибудовування рейтингу не вишів, а окремих спеціальностей за своїми конкретними для кожної спеціальності (чи групи спеціальностей) критеріями.

Вказані вище чинники не відміняють важливості вирішення проблеми безперервної освіти. Сьогодні в Україні де-факто існує два види освіти: формальна і неформальна. Формальна завершується отриманням документу державного зразка. Освітні установи, які його видають, мають жорстко сформований зв'язок по рівнях, з продуманими і формалізованими процедурами безперервності навчання і нарощування освітнього потенціалу. Випускники цих установ на будь-якій стадії навчання можуть стати учасниками ринку праці, що мають достатню компетентність на своєму рівні.

Неформальна освіта – це всілякі додаткові курси, які сьогодні ніяк між собою не сполучаються, не пов'язані і не порівнянні, а також само-освіта. Неформальна освіта не завершується отриманням документу державного зразка. Проте вона частково компенсує «прогалини» формальної освіти.

Отже, постає проблема вироблення зв'язаних стандартів та програм за блоково-модульним принципом, що дозволило б адаптувати на окремих ланках в системі формальної освіти й «позаформальні» освітні зусилля.

Ще одна група проблем пов'язана з діяльністю зарубіжних провайдерів освітніх послуг, які сьогодні поступово активізуються в Україні. Освітні проекти різних країн, організацій, фондів, ті, що реалізуються в нашій країні, з одного боку, забезпечують фінансову підтримку професорсько-викладацького корпусу і піднімають рівень учбової і науково-методичної роботи, що проводиться в системі освіти, приносять в Україну іншу освітянську культуру, інший менеджмент, що виключно корисно для нашої системи освіти. З іншого боку, нерівність фінансових можливостей може сприяти «перетіканню» найбільш досвідчених викладацьких кадрів до відповідних вишів, що збіднює заклади вищої освіти, які знаходяться в системі МОН України.

Крім того, слід враховувати існування різних моделей набуття освіти, що сформувались у світовій практиці.

Наприклад, одна з моделей освіти протягом усього життя взагалі не обмежує людину в навчанні певним терміном часу. Особа може вчитися, перервати навчання і йти на виробництво, потім знову вчитися – очно або заочно. Таким чином, людина пройде усі сходинки професійної освіти і набуде достатнього досвіду роботи та високої фахової підготовки. Слід зважити на те, що за нинішніх темпів оновлення технологій працююче населення повинне перенавчатися майже щороку. Особливо сильний кадровий голод відчувають країни, де економіка на підйомі. Одне з рішень тут – створення «електронного університету» (англійське слово e-learning, напевно, точніше передає сенс цього поняття). Розвиток цього виду навчання – завдання політичної важливості. Слід зазначити, що e-learning є потенційним засобом вирівнювання освітніх потенціалів великих міст та решти країни: відомо, що більшість випускників вишів у великих містах (а, нагадаємо, наприклад, у Києві зараз навчається кожен четвертий студент країни) прагнуть залишитися в них же. Отже, після закінчення вишу у великих містах назад повертаються тільки 5-10 % випускників. Таким чином, відбувається «перетікання мізків» до великих міст. В умовах, коли 80-90 % економіки будь-якої розвиненої країни складає економіка малого і середнього бізнесу, який будується на родових стосунках, це означає, що таке вимивання вкрай негативно впливає на приплив інвестицій в регіони країни. Адже інвестиції йдуть туди, де є інтелектуальний ресурс.

Отже, «електронний кампус» здатен імітувати діючий університет, а Інтернет дозволяє вчитися в будь-яких умовах. Саме зараз в Україні складається сприятлива ситуація для електронного навчання – кількість населення, підключеного до мережі Інтернет, перейшла за межу 50 % та постійно зростає. В умовах, коли бурхливо розвиваються

відповідні зарубіжні Інтернет-орієнтовані освітні програми, відставання у розвитку цієї ланки навчання призведе до заповнення цієї ніші зарубіжними освітніми центрами. Так, це надасть населенню якісні освітні програми, але сприятиме ще більшому відставанню України в освітній сфері від розвинутих країн та стимулюватиме еміграційні настрої.

Однак головна проблема в переході до освіти протягом усього життя полягає в тому, що люди, здобувши освіту, вважають себе підготовленими для життя у світі. А світ вже змінився за період їх навчання. Для того, щоб перейти від «освіти на все життя» до «освіти протягом усього життя», потрібно змінити світогляд людей.

Якщо ми хочемо реально, а не на папері, створити систему безперервної освіти, потрібно, щоб кожна людина прийшла до усвідомлення того, що вона хоче (а не зобов'язана) вчитися. Серед принципів побудови такої системи слід виділити наступне: Формування відповідного способу мислення у членів суспільства, коли кожен громадянин вважає особистим завданням вдосконалення своєї освіти. Випереджаючий характер освітніх програм – тобто, вони повинні забезпечувати набуття компетенцій, які на даний момент, можливо, навіть надлишкові. І, нарешті, об'єднання усіх освітніх ресурсів суспільства, консолідація зусиль. Робота, що проводиться, має бути ясна і зрозуміла всім – від дітей до пенсіонерів. Функціональні можливості системи мають бути очевидні для потенційних споживачів, а критерії якості освіти однаково прийнятні для усіх учасників процесу.

Структура управління системою безперервної освіти, виходячи з її загальнонаціонального характеру, повинна включати загальнодержавний орган, наприклад, національна громадська рада. Саме в цьому випадку буде забезпечено міжвідомчу, міжгалузеву взаємодію, за цих умов можлива швидка орієнтація системи на пріоритетні напрями розвитку економіки країни, швидка адаптація до змін як усередині України, так і у світі. Підготовка рішень з вузлових питань може бути покладена на експертно-аналітичні групи, що створюються за конкретними напрямками освітнього процесу. Вони ж формують пропозиції по розвитку соціального партнерства. Нинішнє міністерство освіти, на жаль, не спроможне виконувати такі функції і здійснює скоріше руйнівний вплив на освітню сферу.

Регіональні структури можуть бути організовані аналогічно: в центрі повинні знаходитися регіональний ресурсний центр – центр збору і поширення інформації, центр організації освітньої діяльності. Оцінка якості освітніх програм може бути доручена навчально-методичним об'єднанням.

Не повинні відсторонятися від процесів підготовки професійних кадрів і підприємства галузі – вони можуть і повинні брати участь, наприклад, у формуванні навчальних програм, у відборі фахівців і їх додатковій цільовій підготовці безпосередньо на підприємствах, в цільовому підвищенні кваліфікації і перепідготовці і тому подібне.

Україна впритул підійшла до межі, за якою суспільство справедливо може поставити питання про відповідність освітньої галузі його запитам. Створення системи безперервної освіти це, по суті, системне рішення проблеми підвищення якості життя через підвищення освітнього рівня, яке дозволить Україні перейти від звичайної індустріальної економіки до економіки знань, спираючись на власні здобутки в освіті та використовуючи світовий досвід з можливістю адаптації його до національної специфіки.

Бібліографічний список:

1. Буйлова Л. Н. Непрерывное образование – неформальное образование – дополнительное образование детей: проблемы и перспективы актуализации / Л. Н. Буйлова // European Researcher. – 2013. – Vol. 41. – Iss. 2 – P. 359-366.
2. Кривцова В.М. Вища освіта та Болонський процес / В. М. Кривцова, Н. М. Колісниченко. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. – 172 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта України. – 2001. – № 29. – 18 липня.
4. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія / за ред. І.А. Зязюна. – К. : ВІПОЛ, 2000. – С. 29–30.
5. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 01.07.2014 / Верховна Рада України // Офіційний вісник України. – 2014. – № 63. – Стр. 7. – Ст. 1728. Код акту 73423/2014.
6. Adult education trends and issues in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/education/pdf/doc268_en.pdf
7. Barrett B. F. D. Challenges in the adoption and use of OpenCourseWare: experience of the United Nations University [Електронний ресурс] / Brendan F. D. Barrett, Velma I. Grover, Tomasz Janowski, Hanneke van Lavieren, Adegboyega Ojo, Philipp Schmidt // Open Learning. – 2009. – № 1. – Режим доступу : <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02680510802627803>
8. Making a European area of lifelong learning a reality [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/education/>

Статья посвящена анализу современных вызовов образовательной системы и определению путей совершенствования системы высшего образования в условиях современного постиндустриального общества. Определены социальные и научно-технические аспекты преимущества парадигмы «образования на протяжении всей жизни» перед системой «образования на всю жизнь».

The article aims to analyze modern challenges to educational system and to determine ways for improvement of higher education system in conditions of modern postindustrial society. Social and scientific aspects were determined to show the advantage of «education throughout life» paradigm unlike the system «education for life».

Стаття надійшла до редколегії 23.12.2014